
UDK: 811.163.42'38
821.163.42.09-31 Remeta, Z.
Izvorni znanstveni članak
Primljen 12. V. 2016.

MARIJA VASILJ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
marija.ffmo@gmail.com

STILSKA OBILJEŽJA ROMANA ZVONIMIRA REMETE

Sažetak

U radu se govori o Zvonimiru Remeti kao predstavniku psihološkoga realizma u hrvatskoj književnosti koji četrdesetih godina 20. st. objavljuje tri uspjeta, tematski i oblikovno vrlo slična romana: *Grieh*, *Tako svršava* i *Sentimentalna reportaža*, a u kojima je pokazao istančan smisao za poniranje u skrovite interijere svojih likova. Pri tome je posegnuo za odgovarajućim pripovjednim tehnikama, a neobičnu draž spomenutim romanima dao je osebujan stil ovoga pisca, s posebnim naglaskom na poetizaciju izraza te specifične opise pejzaža.

S gledišta razvoja romanesknoga diskursa može se reći da Remeta nije obilježio početak hrvatske psihološke proze jer se njezini začetci u hrvatskoj književnosti mogu pratiti još otprije, ali je svojim izvornim načinom pripovijedanja i specifičnim literarnim postupcima svakako obogatitio takvu vrstu proze i dao joj nove izražajne mogućnosti.

Ključne riječi: psihološki realizam, moderni objektivizam, stil, fabula, poetiziranje naracije, metaforička ekspresivnost pejzaža

---

Uvod

Vrhunac svoga literarnog stvaralaštva Zvonimir je Remeta¹ dosegno uoči i za vrijeme Drugoga svjetskog rata. U doba kada na hrvatskoj književnoj sceni prevladava socijalno angažirana literatura, on se kao istaknuti predstavnik psihološkoga realizma, odnosno kao jedan od graditelja modernoga objektivizma, pojavio kao autentičan i zanimljiv književni talet, prepoznatljiv u svome izrazu. No, ponižen i gurnut na rub, i kao običan čovjek i kao literat, imao je doista nezavidnu sudbinu. Premda u svoje vrijeme slovi kao osebujan i obećavajući književni talent, ušutkan je u naponu svoga stvaralaštva.

Njegova književna djela nepravedno su jedno vrijeme proskribirana i dugi niz godina izostavljena iz korpusa hrvatske književnosti, ali njihova je umjetnička vrijednost bila jača od rigidnih i *a priori* nepravednih sudova kojima su obasipana pa su se uspjela othrvati nemaru i počela

---

1 Romanopisac, pripovjedač, pjesnik i publicist Zvonimir Remeta rođen je u Klobuku, 12. prosinca 1909. godine u višečlanoj hrvatskoj obitelji, od oca Mate, rodnom iz Zrina (Kotar Dvor na Uni) i majke Evice, rođ. Crnek, iz Doca kod Travnika. Djetinjstvo provodi u rodnome kraju do 1918., kada se seli u Travnik gdje provodi gimnazijske dane. Nakon toga upisuje studij prava u Zagrebu, gdje je 1933. i doktorirao, a potom je radio kao odvjetnik službujući u Mostaru, Smederevskoj Palanci i Visokom. U književnost ulazi kao pjesnik gimnazijalac objavljujući pod pseudonimom pjesme u tadašnjem travničkom listu *Nada*, koji je jedno vrijeme i uređivao. Svojom kratkom prozom sudjelovao je u nekoliko domaćih, mahom katoličkih listova: *Hrvatskoj prosvjeti*, *Luči*, *Hrvatskoj straži*, *Hrvatskoj reviji* itd. Prva mu je proza svjetlo dana ugledala u *Hrvatskoj prosvjeti*; bila je to pripovijetka *Irfo Baručija*, a od ostalih njegovih pripovijetki spomena su vrijedne: *Hiba*, *Vanda*, *Majka*, *Pijanac*, *Zabilješka o jednom sjećanju* i druge.

Svršetak Drugoga svjetskog rata dočekaio je u Mostaru. Prilikom povlačenja s hrvatskom vojskom vraćen je u Zagreb i uhićen od strane komunističkih vlasti 15. svibnja 1945. godine. Podvrgnut različitim torturama, iste godine prolazi kroz zatvore i logore, da bi potom bio prebačen u Split, gdje je 12. studenoga nepravedno optužen, između ostaloga, i za to što je „pod činom satnika provodio prisilnu mobilizaciju u neprijateljsku vojsku u Mostaru, te za njihovo maltretiranje.“ Okružni narodni sud odlučio se za „kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava te na konfiskaciju imovine.“ (Iz *Optužnice* upućene Okružnomu narodnom sudu u Splitu, br. 496/45, 28. prosinca 1945.; cit. pr. DONAT, BRANIMIR, „Prilozi nenapisanoj zatvorskoj biografiji Zvonimira Remete“, *Književna kritika o Zvonimiru Remeti*, str. 81.) Zalaganjem Ilije Jakovljevića i Vladimira Nazora, kazna će mu biti preinačena na doživotni zatvor, a potom na dvadeset godina robije.

Nakon petnaest godina i šest dana, pušten je iz zatvora 1960. godine. Posljednje godine života provodi u Metkoviću i Sarajevu. Umro je 15. veljače 1964. od zatajenja srca. Godine 1996. Vlada Republike Hrvatske proglasila ga je žrtvom komunističkoga režima.

se postupno integrirati u književnu i kulturnu javnost. Ipak, put do zasluženoga priznanja bio je iznimno težak.

Poput većine domaćih književnika, i Remeta u književni život ulazi kao pjesnik gimnazijalac, ali je taj njegov rad ipak ostao u sjeni kasnijega mu proznoga stvaralaštva. On doskora zapostavlja pjesnički izraz i stasava u mnogo zrelijega i uspješnijega proznog pisca, prije svega romanopisca.

Već se svojim romanesknim prvijencom *Grieh*, a potom i romanima *Tako svršava* te *Sentimentalna reportaža*, čitateljskoj javnosti predstavio izrazitom sposobnošću psihološkoga poniranja u skrovite interijere svojih protagonista. Zabavljen poglavito onime što njegovi likovi žive u svojim mislima i osjećajima, on u spomenutim romanima gotovo zanemaruje materijalnu realnost i vodi čitatelja u jednu novu stvarnost, u skriveni svijet svojih likova gdje ga prvenstveno zanimaju njihovi duševni problemi, njihov unutarnji i misaoni život, pritom pokazujući izoštren osjećaj i smisao za njihovo psihološko nijansiranje, čime je na poseban način obogatio noviji hrvatski, a napose psihološki roman.

1. Psihološki svijet Remetinih likova

Zagledan prije svega u nutarnje predjele svojih likova, lutajući i onim najskrivenijim i najskučenijim predjelima njihove psihe, Remeta se posebno pozabavio analizom njihovih senzibiliteta, duševnih stanja i postupaka. U tome svom lutanju, on se predstavio kao vrstan psiholog jer se sve bitno u njegovu romanu događa zapravo „iza riječi“, u duši njegovih aktera. Evidentna je u romanima njegova intencija da poglavito fiksira emocionalna stanja svojih likova i stavi naglasak na njihovu kontemplativnu prirodu. Odlučio se stoga posvetiti nedokučivomu prostoru svijesti i podsvijesti odabranih likova, nastojeći pritom razgoliti njihove misli i osjećaje te otkriti uzročno-posljedične veze njihova ponašanja.

Gotovo svaki Remetin lik stvara tako jedan zamišljen i gotovo hermetički zatvoren prostor u kojem stanuju njegove misli i osjećaji, dakle prostor u kojem se odvija njihov duševni život. Upravo se u tome prostoru, predviđenome za intelektualnu i afektivnu djelatnost, događa

najveći dio njegovih romana, a tu su njegovi likovi doslovno hiperaktivni. Unutarnja dinamika stoji tako nasuprot sporosti vanjskoga svijeta. Drugim riječima kazano: „Vanjski ili objektivni prostor zamjenjuje se slikom unutarnjeg prostora koji je potreban da bi se mogao organizirati tijek misli, [...] da se razviju analize i razmatranja, da se pokaže unutarnji život svijesti. Tako se dobiva oblik prostora koji nema oblik tjelesne realnosti i koji bismo mogli nazvati metafizičkim prostorom.“²

U tome, golom oku nevidljivome i dodiru nedostupnome prostoru, *ratio* ustupa mjesto svakomu afektu, nekoj neobjašnjivoj unutarnjoj sili. „Pojedinačno lice prikazano u modernom romanu dobiva imaginarni prostor koji mu pripada i tu se ne radi o prostoru potrebnom za djelatnost toga lica, niti se radi o prostoru koji ono samo fizički zauzima, nego se radi o prostoru u kome se razvija njegova misao, njegova briga, njegovo osjećanje, njegov duhovni život.“³

Remeta se zapravo ne odriče vanjskih senzacija, ali je glavninu svoje pozornosti posvetio opisivanju unutarnjega stanja. Sva događanja u svojim romanima on je usmjerio i podredio promatranju i analiziranju tih doživljajnih stanja, pa je objektivna stvarnost uvijek u neraskidivoj vezi sa sadržajem svijesti njegovih likova. Može se stoga reći da se u modernome romanu ne traži „nikakva akcija likova u kojoj bi se vidjele široke dimenzije aktivnosti, pa da se ipak otkrije njihova unutarnja složenost, prostornost i angažiranost.“⁴ Vanjske senzacije odnosno dijelovi objektivne stvarnosti pritom knjiženomu liku mogu poslužiti kao povod da pred čitatelja prostre svu kompleksnost svoga skrivenog svijeta ili da pokaže kako se objektivna stvarnost reflektira na njegovu unutarnju stvarnost.

Za razliku od tradicionalnoga realističkog romana koji svoje protagoniste prikazuje na društvenoj pozornici, Remetini romani okreću se subjektivnoj senzibilnosti i radnju premještaju u duševni interijer, koji se pokazao idealnim prostorom za samopromatranje i meditaciju, kao što

2 VIŠNJA SEPČIĆ, *Klasici modernizma*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 14.

3 *Isto*, str. 7. – 8.

4 STANKO KORAĆ, *Hrvatski roman između dva rata 1914-1941*, Rad JAZU, Zagreb, 1972., str. 160.

navodi Ljubomir Maraković: „Davno je prošlo vrijeme romantizma kad je vrpca iz kose ili 'slučajno' zaboravljeni rupčić ili poklonjeni uvojak ili mirisni cvijet vrijedio kao čarolija, iz koje niče sudbonosna prošlost. Danas ne treba ni takva materijalnog predmeta, dozvoljena je sjena od sjene ili daleki odraz jedne suze pa da nam se duša kida i lomi godina na tražeći oslon svojim patnjama, borbama, sumnjama, čežnjama, nadama.“⁵

2. „Skretanje“ radnje prema unutra

U sva tri romana Remeta je ostao dosljedan svojoj literarnoj praksi – samu radnju romanâ gurnuo je u drugi plan, a naglasak stavio na analitičku svijest pa je mjesto „vremenskog kontinuiteta i sukcesije glavna pažnja usmjerena na slike, dojmove, opise kontemplacije – dakle odreda na statične, atemporalne kategorije.“⁶

S obzirom na to da moderni roman odbacuje linearan način pripovijedanja, zgrade koje se u njemu prikazuju nisu odviše jasne, ponekad su i teško razumljive. Ono što se sada u romanu pripovijeda posve je drugačije naravi od onoga o čemu su pripovijedala tradicionalna realistička djela. Radnja romana sada „skreće prema unutra“.

Zvonimir Remeta, kao predstavnik psihološkoga romana 20. st., slijedi upravo takav tip pripovijedanja. On ne pribjegava kronološkomu iznošenju tijeka radnje, već se često služi asocijativnim skokovima pružajući čitatelju podatke zbrda-zdola, tako da sadržaji njegovih romana djeluju pomalo rastrgano, iscjepkano. Značajka je to upravo moderno strukturirane proze koja se otimlje kronološkomu iznošenju fabularnoga tijeka, „...a naginje fluidnu ili složenu baratanju vremenom, što uključuje mnoge izukrštene referencije unatrag i unaprijed kronologijskim rasporedom radnje.“

Gradeći tkiva svojih romana Remeta slobodno i uspješno manipulira vremenom. On ponekad pomiče radnju naprijed-natrag tako da na

5 LJUBOMIR MARAKOVIĆ, „Romani Zvonimira Remete“, BRANIMIR DONAT, *Književna kritika o Zvonimiru Remeti*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2007., str. 15.

6 KREŠIMIR NEMEC, *Pripovijedanje i refleksija*, Izdavački centar „Revija“, Osijek, 1988., str. 72.

mjestima dolazi do kronološke inverzije ili pak do uviranja prošloga u sadašnje, premda se najvećim dijelom njegovi romani događaju upravo sada, dakle u trenutku čitanja. Takav način pisanja pojavljuje se kao svojevrsno odstupanje od načina na koji se pripovijedanju pristupalo u konvencionalnim romanima, a u kojima su se događaji prikazivali u dostojanstvenoj sporosti i u kojima je pripovjedač djelovao sa sveznajućega stajališta kao onaj koji svoje likove u potpunosti poznaje.⁷

Kod Remete, kao modernoga romanopisca, ne nalazimo fabulu u tradicionalnome smislu riječi, ne nalazimo priču s čvrsto povezanim uvodnim, središnjim i završnim dijelom što donekle otežava praćenje događaja. Stoga je čitatelj gotovo primoran naknadno rekonstruirati rastrgane dijelove fabule.

Zapostavivši kontinuiran slijed u prikazivanju događaja, pripovjedač u njegovim romanima otvara mogućnost da svoju priču stalno prekida i nastavlja, odnosno da je stalno pomiče naprijed pa natrag u određenome vremenskom odsječku. Dinamična fabula u njegovim romanima ustupila je mjesto psihološkomu poniranju i analizi psihološko-emocionalnih podvojenosti u likovima. „Vanjska događajnost i realistički opisi svedeni su [...] na minimum, a težište je premješteno na duševni krajo-lik, na emotivne tonalitete i ugođaje, na psihološke nijanse, na dinamiku unutarnjeg života.“⁸

Remeta gotovo izbjegava materijalnu realnost i, pokazujući smisao za neobičnim psihološkim nijansiranjem, približava se i zadržava na unutarnjem sadržaju, na skrovitome svijetu svojih likova. Time njegovi romani po općim obilježjima odgovaraju kalupu moderno koncipiranih romana. U njihovim korpusima on se usmjerio na „rekonstrukciju duševnih sadržaja i fiksiranje unutarnje atmosfere. Sve se odvija bez mnogo riječi, ali s puno tišine, hotimične nedorečenosti, naslućivanja, prekida i 'preskakanja' misli.“⁹

Premda je jezik komunikacijski sustav i prema svome primarnom određenju služi sporazumijevanju među ljudima, likovi su Remetinih

7 Usp. LEON EDEL, *Psihološki roman*, Kultura, Beograd, 1962., str. 9.

8 VIDA E. MARKOVIĆ, „Edelova tumačenja psihološkog romana“, L. EDEL, *n. dj.*, str. XVI.

9 KREŠIMIR NEMEC, „Pisac u sjeni zaborava“, B. DONAT, *n. dj.*, str. 122. – 123.

romana zanemarili njegovu komunikacijsku funkciju i zatvorili se u svoje tajne, unutarnje svjetove. „Remetina misao uvijek ide dalje od riječi u njegovom pisanju, pa slutnje, koje nam pruža autor u svom romanu, djeluju upravo omamljujuće, jer nas prenose djelotvorno u stanje, koje bi mogli postaviti na rub mašte i stvarnosti.“¹⁰

Njegovi likovi nisu otvoreni prema društvu, nisu upućeni na druge ljude već na sebe same, dakle zagledani su u svoju nutrinu, ne pokušavajući se pritom otrgnuti iz te izoliranosti i samoće. Stoga je ovdje posve poljuljan stav o čovjeku kao isključivo društvenomu biću. Remeta stavlja naglasak na čovjeka koji, pored društvene odrednice, posjeduje bogati i složeni psiho-emocionalni život pa su stoga njegovi romani i specifično strukturirani.

Stavljajući psihološku komponentu u prvi plan, oni su okupljeni oko „unutarnjih momenata, što tvore psihološku jezgru ličnosti protagonista, njegova skrivenog, nevidljivog, unutrašnjeg ja, uz mnogo fluidniji i složeniji koncept osobnosti nego što je to bio slučaj u tradicionalnom romanu“¹¹. Ovdje se iskristaliziralo poimanje o čovjeku kao iznimno složenomu biću čijim djelovanjem upravlja njegova svijest i podsvijest, dakle njegov unutarnji svijet pod utjecajem kojega on reagira na objektivnu stvarnost.

Usamljeni i tjeskobni, Remetini likovi očigledno nemaju dovoljno snage uhvatiti se u koštac s izazovima i problemima koji pred njima iskrsavaju i ne uspijevaju se integrirati u društvo kao instituciju, postati, dakle, aktivni članovi društvene zajednice.

Likovi Remetinih romana jezik ne doživljavaju kao „odjeću misli“¹², već su gotovo zbacili komunikativnu funkciju jezika i, skrivajući se ispod neprobojne ovojnice izoliranosti, postali su tako introspektivno zabavljeni sobom. Proživljavajući tako svatko od njih ponaosob svoju intimnu dramu, ovi njegovi samotnjaci komunikaciju doživljavaju kao nešto nepotrebno, živeći isključivo u svojim razmišljanjima, osluškivanjima

10 STANKO GAŠPAROVIĆ, „Na rubu mašte i stvarnosti“, B. DONAT, *n. dj.*, str. 37.

11 V. SEPČIĆ, *n. dj.*, str. 145.

12 ZDENKO LEŠIĆ, *Jezik i književno djelo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1982., str. 168.

i prosuđivanjima, a samo bi par konvencionalnih riječi bilo potrebno da se prevlada osjećaj duševne zagušljivosti i doživi olakšanje. Stoga su Remetini romani lišeni plača i suza, stanovnici njegovih romana često grizu usne i stišću zube, ali svoju bol gutaju. Njegovi likovi život promatraju s jedne nepomične točke gledišta, ali u njemu ne sudjeluju, njih misao posve sapliće i okupira, a svaki pokušaj uključivanja u životnu kolotečinu pokazuje se kao bezizlaznost i neuspjeh.

Remeta bilježi nijanse, uspijeva na trenutke uhvatiti i zaustaviti misao ili pak osjećaj svojih likova i, ma kako to teško bilo, prenijeti ih na papir. Stoga je ovdje radnja u tradicionalnome smislu riječi, kao i dinamična fabula, ustupila mjesto ugođaju, atmosferi i opisivanju psihološkoga stanja junaka.

Ovi romani, kao primjeri moderno strukturiranih proza pisanih osebnim stilskim postupkom, ne donose nikakvu posebnu životnu priču, već čitatelju nude minucioznu raščlambu psiholoških svjetova nekolicine likova (Dražka, Katje, Božidara i Jasne u *Griehu*; Dražena u romanu *Tako svršava te djevojke Inke u Sentimentalnoj reportaži*). Svoje težište oni su usmjerili prema unutarnjoj stvarnosti pa Remeta kao moderan i samosvojan romanopisac predočava najprisnije misli svojih likova.

Za razliku od tradicionalnih romanopisaca, oni novijega doba napravili su svojevrstan tehnički zaokret i u roman 20. stoljeća unijeli neke nove elemente. Zasativši se stvarnosti ljudskoga života i uočivši da se mnogo uzbudljivije stvari događaju u ljudskoj duši, radnju svojih romana transponiraju s vanjske na unutarnju pozornicu života.

Ni Remeti tako nije bio cilj ponuditi čitatelju epski opsežne i zanimljive priče, nego jednostavno prikazati kako se zbivanja u vanjskome svijetu odražavaju na unutarnji svijet njegovih protagonista, pa donosi duševnu, a ne vanjsku sliku. U njegovim romanima „kretanje, govor i unutarnja preživljavanja imaju i izprekidani dah filma, a život je duboka zagonetka, zaronjena često u magle nemira, u trzavice strasti...“¹³. Naglašavajući sve više kontemplaciju, vanjsko zbivanje gubi prevlast nad

---

13 LJUBOMIR MARAKOVIĆ, „Zvonimir Remeta i katolički roman“, B. DONAT, *n. dj.*, str. 66.

unutarnjim zbivanjem. Vanjsko postaje sadržajem unutarnjega, dakle, objektivno se subjektivizira.

Ne čude stoga blijedi izvanjski opisi i akcije, pa tek poneki šturi tjelesni opis sporednih likova u romanima razbija gotovo potpunu plastičnost. Tako primjerice u *Sentimentanoj reportaži* o mladoj Đeni navodi da je imala „...plisiranu, modru, svilenu haljinu s bielim točkama, crveno-bieli pas, koji je visio s desne strane u mašni! Crveno-bieli cviet od zumbula na prsima! U kosi usku, bijelu vrpcu! Bila je vrlo liepa...“ Pa ipak, čitatelj najčešće ne može imati uvida u tjelesne osobitosti i izvanjske obrise Remetinih protagonista, ne može znati ništa detaljnije o njihovoj visini, boji kose i očiju, ali to je i razumljivo jer njega ne zanima predmetna sitničavost ni složenost vanjskoga svijeta. Njega zanima isključivo portretiranje duše.

Remeta je svoje romane lišio svake suvišnosti pa nije težio za iscrpnim prikazivanjem dekora i fizionomije svojih likova. No i kad se tjelesni opisi likova uočavaju, oni su, kao i opisi prirode, uvijek u bliskoj vezi s atmosferom njihova duha. Vanjski opisi likova i njihovo trenutačno emocionalno stanje u njegovim su romanima neraskidivo povezani što se vidi u izdvojenim ulomcima:

Arna je bila sama. U bujici svieta ona je jedina biela, i to nesamo zbog odjeće. Neka unutranja bjelina struji iz nje, i ide s njom. Ona upada u oči. Sviet se okreće. Dražko iz daljine vidi rub njezine haljine, i koljeno, koje se prigiba [...] Uzgred mu je i duša oživjela. Toliko je bilo mraka u njoj! Toliko patnje! A Arna je bila ko svietla točka, koja je odjednom zasjala na ulici. Ona se nametnula bjelinom, kao što bi se nametnuo ma tko drugi. Dražko spusti pogled, spusti misao: „Čak su joj i cipele biele!“ (*Grieh*)

...nekakav mrak je oko njega i zastire ga. I njega i njegov život. Valjda je zato bio i izvana crn: crna kosa, crne oči, malo razroke, tek malo. [...] Sjećao se često, kako škripe stepenice u njegovoj kući... Gdje je ta njegova kuća, gdje je majka, nije nikome padalo na um da pita [...] Kad bi se o tom pavela rieč, nije učestvovao u razgovoru osim sa svojim tamnim očima, koje su tamnile sve više... (*Tako svršava*)

3. Noćni pejzaž kao objektivni korelativ duševnih stanja likova

Koncentrirajući se na oslikavanje subjektivnih senzibilnosti, Remeta je spretno doveo u vezu emocionalna stanja svojih likova i njihova duševna previranja s opisima pejzaža, što će reći da niti jedan opis prirode u njegovim romanima nije slučajan niti pak služi kao dekorativni element, već je uvelike povezan s unutarnjim proživljavanjima u svijesti odabranih likova. Time je ostvario suglasje između njihovih emocionalnih raspoloženja i ambijenta u kojem žive.

Cijela Remetina proza prožeta je nekim sumornim ozračjem i nema u sebi gotovo ništa živopisno. Takva noćuralna raspoloženja likova, kojima ovi romani obiluju, Remeta je metaforično izrazio bojama tamnih tonova, a izrazi kao što su *večer*, *noć*, *mrak*, *tmuran*, *tmast*, *tmica* i dr. samo su dio leksičke građe kojom pisac upućuje na nutarnju neizvjesnost, bezizlazje ili pak resignaciju.

Psihološko-emocionalna stanja svojih likova Remeta često nastoji evocirati ili pobliže opisati određenim slikama. Noćni pejzaži u njegovim romanima pojavljuju se stoga kao specifičan objektivni korelativ egzistencijalnoga stanja njegovih likova¹⁴ pa na jednome mjestu u *Griehu*, primjerice, o glavnome liku saznajemo: „Mrak mu je donio umirenje. Nisu se vidjeli oštri uglovi, ni bezpuća u njemu, nije se tako jasno vidio ni kontrast između protuslovnih osjećaja i odluka, koje su ga po cio dan razapinjale. Mrak mu je porubio neravnine svuda, a stišao se i žar očiju. Osjetio je olakšanje. Kakav dan...“, dok na drugome mjestu, kako bi ponovno doveo u blisku vezu noćni ugođaj i emocionalno-afektivni sadržaj, pisac kaže: „Tada opet poče misliti svoje misli. Gorda noć ga je uvlačila sve više u sebe.“

14 Objektivni korelativ kao termin potječe iz Engleske, točnije iz 19. stoljeća, a zapaženije se o njemu u modernoj kritici govori zahvaljujući T. S. Eliotu koji u svome eseju o Hamletu donosi objašnjenje toga termina: „Čuvstvo se u umjetničkom obliku može izraziti jedino pronalaženjem 'objektivnog korelativa': to drugim riječima znači da se niz predmeta, određene situacije, lanac događaja pretvaraju u formulu tog određenog čuvstva; a kad su dane vanjske činjenice koje moraju završiti u osjetilnom iskustvu, čuvstvo je neposredno evocirano.“ (O tome detaljnije vidi u: VLATKO PAVLETIĆ, *Poetika korelacija. Sveopća mreža odnosa*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 5.)

Ni Katju takvo stanje u istome romanu nije zaobišlo. Ona „gotovo osjeti, kako se zemlja nagnu u noć. Kao udes [...]. Zaista je bila primietila, da večer još uvijek drži nad njom kupove misli, i neka neobična razpoloženja. Htjela je odvojiti dušu od toga“, a već je i sam početak romana, gdje stoji: „Večer se nadniela kao sudionik u misli, koje je Dražko počeo redati jednu pored druge“, odmah označio osnovni ton romana.

Ista atmosfera donosi se u romanu *Tako svršava*, čemu u prilog govore sljedeći navodi: „Sasvim tamo daleko sišla je plavet u grmlje. I sva su brda začarana i plava. Voda teče. Trnem od čudnih osjećaja. Duboka radost prati moje korake.“ Ili pak: „Vani je sunce sjalo. [...] U svim vodama umilna sjeta, sjeta, koju udahnuje ljepota. Onda sve to stegne mrak, koji je plav, a potom sve više bez boje, i na koncu se smrkne. Između zvijezde, i toliko ih je, da se penju jedna na drugu. A put ide, ide, uvijek sam, i u predjelu je to jedino, što je bijelo. Kraj puta su kuće i jarci, a na svakom okretanju samoća. Nad selom je lavež zadriemao. Tiho. Samo prag škripi u preddvorju, na njega je sjenka sjela.“

Takva praksa uočava se i u *Sentimentalnoj reportaži* pa o djevojci Đeni, primjerice, doznajemo: „Đena sjede do peći i zatvori oči. Bilo je nekoliko časova poslije podne. Osjećala je, kako svjetlo i vreli plamenovi tkaju neki šumovit zaplet, koji je šumio zajedno s njenom dušom. Osjećala se čudno. Kao da joj je netko otkinuo komad srca, pa preostatak intenzivno boli pri svakom kucaju. Daleki, svijetli dani, pali su iz gluhoće duše noseći sa sobom obilje suza. [...] Ah! Kako je tužna večer vani!“, dok se nakon smrti sestre Agneze čitatelju nastoji približiti stanje opće slabosti i klonulosti: „Decembarsko popodne. Tužno! Zvono je udaralo tužno, i tužno su išli oblaci. Niz crne su se kestenove cijedile magle, koje su dopirale vrlo nisko... A onda kaljuže blata, i prljave vode, i sivoća kuća, i siva lica, za kojima je također umirala kasna jesen!... Prozebao mrak, a mrak se mrvljuje odnekle iz visina, pa je umro u čovjeku pokret, i ugasila se želja za životom.“

Da bi se nešto nedodirljivo i nevidljivo, kao što su ljudska misao i osjećaj, moglo izraziti i nagovijestiti čitatelju, bilo je potrebno poslužiti se upravo odgovarajućim slikama, a ne neposrednim tvrdnjama i opisima. Korelativno uporabljenim opisima pejzaža Remeti je tako pošlo

za rukom čitatelju detaljno približiti emocije, navedene dojmove i unutarnja stanja svojih likova bolje no što bi to ostvario epskom širinom u pripovijedanju i iscrpnim opisivanjem.

Aludirajući ovakvim slikama na trenutačna unutarnja stanja tih likova, Remeta, dakle, ne pribjegava odviše objašnjavanju i detaljnoj deskripciji. On radije bira evociranje i sugestivnost. Dovodeći u blisku vezu dojmljive opise pejzaža s duševnom atmosferom svojih protagonista, Remeta u romanima postiže dvojak učinak: s jedne strane prezentira stanje svijesti svojih likova dok, s druge strane, stvara podlogu za atmosferu u kojoj se treba odvijati njihova životna drama.

Korelativno prikazujući trenutačno duševno stanje svojih likova, Remeta čitatelja uvodi u posebnu, čuvstvima nabijenu atmosferu, želeći pritom kod čitatelja stvoriti takvo raspoloženje koje će mu, kako smatra Vlatko Pavletić, dopustiti da „zauzimajući stav sagledavanja, sa ganuтоšću, divljenjem i priznanjem uživa u jezički projektiranoj slici nekog zbivanja“¹⁵.

Remeta u oslikavanju pejzaža često poseže za personificiranjem. Njegova priroda, a ponekad i sam interijer, često poprima osobine živoga:

Sad je mogao ići polako, i redom od stabla do stabla, jer je veliki niz stabala stražario kraj vode. Krošnje su bile granate i pune. Iz njih bi svaki čas izašao ptičji krik, ili malo vjetra, ili hladna sjenka. S druge strane izbijala je trava, koju nitko nije kosio, vonjajući u toplini. Još dalje plele su se livade, rastao je brežuljak, šiknuo je čitav vienac planina sve do neba. Nekoliko svjetlih oblaka odnosilo je oči nebom.

(Grieh)

Vjetar, crni neki vjetar, leden iznutra, hodao je gradom tamo-amo. On me je tjerao, ako bih htio zastati, a kad sam se vraćao, on me je gurnuo u vratnice. Pružio sam ruke pred sebe, lice mi nije moglo sačuvati mir. Večer me je samo pogledala, palo joj je na um, da preda me razastre gusti mrak, da ne bih ništa vidio. No vidio sam; to je moja kuća. Je li i gore tako tamno? Je li bar manje tamno nego što je u mojoj duši?

Nevjerojatno je, kako i cvieće može nekada bezkrajno mučiti... Za one koji ga ne razumiju, ono je samo nepokretna slika. Danima već izmjenju-

15 V. PAVLETIĆ, *n. dj.*, str. 21.

je se ono, netko redovito mienja i vodu, a cvieće diše, diše kao živ čovjek, diše i vrlo budno motri. Od vremena do vremena, ono nas s čuđenjem pogleda, a ponekad se mieša i u naše misli.

(Tako svršava...)

Bašče zašumoriše pozdravom. [...] Samo Inka suzbi nestašnu kretnju. Njoj domahnuše rukama redovi jablanova. Ona osjeti zebnju, pa se nije usudila analizirati njihov duboki glas. To su samostanski jablanovi, u koje je ona splela svoje oči i misli. Tko zna, što joj govore.

(Sentimentalna reportaža)

Ipak, najčešće su takvi opisi antropomorfiziranoga pejzaža u znaku noći, čemu u prilog govore sljedeći navodi:

- „Večer je povukla svoj blistavi skut. Sad su mračci padali. Tu, gdje je on išao, nitko nije išao. Ništa se nije micalo. Sasvim nepomično stajale su kuće, linije stabala, ulične svjetiljke, koje nisu bile zapaljene. Samo su mračci prilazili, i čuo se njihov šum.“ ili pak: „Gle! Sumrak je već obuhvatio mnoge stvari, i nosio ih. Oduzima im čvrstoću. Ubacuje tajnu, zagonetku tame, nejasno prolaze kraj njih redovi kuća, ograde, ljudi.“

(Grieh)

- „Sad sam opet mogao otvoriti svoje oči u večer, koja je bila sve crnja. Grane su mahale u praznom nebu, a sjenke su išle oko glave kao neprijatelji. Ulaz u ulicu zastirali su mrakovi. Izlaz iz ulice zastirali su mrakovi.“

(Tako svršava)

- „Gorjelo je vječno svjetlo, gorjelo je kao molitva onih, koji nisu znali moliti, ili nisu htjeli moliti. Bezbrojne druge molitve klečale su izpod žrtvenika kao nevidljiv puk. Mrak, titrav zbog titranja žižka, priđe prema izlazu. I tada statue, kojih je bilo po oltaru i po zidovima, počеше šaptati.“

(Sentimentalna reportaža)

No, nije u romanu očovječena samo priroda. Remetin grad u romanima putnik je na dvije noge „koji je prolazio kraj njega istim oblicima kao i svaki dan, istom ravnodušnošću prema njemu, u tihim popodnevnim tonovima, koji su puni sunca što bježi...“, njegove sobe su „puste, bez poezije osame, i odveć dugo ostavljene same, bez duše“, grad povremeno progovara ljudskim glasom: „...Uličice govore, i onda široke one ulice, i parkovi, i čitavo prostranstvo grada govori. Ništa nije tako čudno kao

grad. Tolika usta...“, večer opet guta zemlju svojom sjenom, a zemlja se nagnje u noć.

Uz atmosferu noći u romanima pod ruku uvijek ide i svijet tišine. Remetini su likovi zagovornici šutnje. „Mi smo šutljivi, zatvoreni ljudi“, stoji u jednome dijelu romana *Tako svršava*, dok *Sentimentalna reportaža* donosi sljedeći ulomak: „Mi ni šutnju ne razumijemo, kako bismo razumjeli rieč, koja tu šutnju ima da objasni!... Šutnja je sve... ona je i ljubav i zločin, i učtivost, i duhovna bieda... Mnoge su stvari kazane, a da se nije ni progovorilo...“.

Udaljavanjem od obiteljske i društvene zajednice, zatvaranjem u svoje samotne svjetove u kojima je zanemaren komunikativni smisao jezika, Remetini junaci zapadaju u krajnju izoliranost u kojoj se iskristalizirala neka duševna mučnina. „Nijema bol skvrčila je usne kod učesnika nesreće [...] i oni se pogledima savršeno sporazumijevaju. Plač bi umanjio njihovu nesreću i razvezao duše, a to ne bi odgovaralo veličini njihove boli.“ Izlaz iz takva stanja se ne nazire, sve je okovano mrakom i prokletstvom. „Jer, izoliranost zaista postaje potpuna nestankom komunikativne funkcije jezika. Ostaju samo zajednički mirisi, zvuci, osjetilni utisci i, uopće oni nesvjesni doživljaji koje dijelimo sa životinjskim svijetom.“¹⁶

4. Roman kao pjesma (Lirske dionice u romanima)

Posebno mjesto u Remetinim romanima zauzimaju lirski intonirani dijelovi. To su „izdvojene, kompozicijski neovisne cjeline ritmizirane proze u kojima se raspoloženje prenosi u riječi i u kojima se semantiziraju elementi koji u narativnim djelima obično nisu značenjski markirani“¹⁷.

No, takvi poetizirani dijelovi u romanima nisu usiljeni ili silom umetnuti već često upućuju na doživljaj noćnoga ugođaja. Bez obzira na to koliko su ti dijelovi dojmljivi i estetski uspješni, ma koliko bile zanimljive intelektualne dubine, ako su prikazane neovisno o stvarnome životu

¹⁶ V. E. MARKOVIĆ, *n. dj.*, str. XXX.

¹⁷ KREŠIMIR NEMEC, „Poetika lirskog romana“, *Forum*, Zagreb, god. XXVIII. (1989.) knj. LVIII., str. 211.

lika, kako to navodi Korać, one čitatelja ne mogu zadovoljiti, jer su takva mjesta u književnome djelu, reklo bi se, isforsirana i ne ostavljaju dojam uvjerljivosti.¹⁸

Lirske komponente kod Remete imaju neku čudesnu snagu kojom noć upravlja likovima („Večer je u njezinim kosama, u očima, u grudima, koje se dižu i spuštaju tu kraj njega. Oko nje se širi neka nepojmljiva draž, sjenka leži na njoj, na vratu, na ramenima.“), a takva noć uvijek rađa neke odraze, izaziva različita priviđenja i stvara osjećaj jeze („Sumrak je već obuhvatio mnoge stvari, i nosio ih. Oduzima im čvrstoću. Ubacuje tajnu, zagonetku tame, nejasno prolaze kraj njih redovi kuća, ograde, ljudi.“). Ali opet, iako takva, atmosfera noći nudi svojevrsnu draž, kao što je zvjezdano nebo i mjesecov hod: „Mjesec je bio izplivao iza brda, i odjednom se utopio u brzace, i zamrsio u čopor oblaka. Tiho izrekoše trave svoje molitve. Škrinu piesak.“

Remeta gotovo zaprepašćuje u želji da prikaže koliko su angažirana osjetila njegovih likova. Pritom posebno naglašava snagu i napregnutost osjetila vida. No, u njegovim romanima nije naglašeno angažirano samo oko, već još snažnije i uho, „a ušima se daje prednost u odnosu na intelekt, jer slušajući ušima shvatamo“¹⁹. Remeta likove prikazuje upravo u trenutku u kojem oslušuju šumove noći, s posebnim naglaskom na korake koji tako često dopiru do njihovih ušiju. Tako, primjerice, u *Griehu* navodi: „Tada i Jasna leže. Pogleda zvijezde u nebu, a onda leže. U pokrajnjoj sobi hodali su koraci gore-dolje, dugi i prigušeni, dok se opet negdje trnulo svjetlo i opet palilo.“; „Koraci? [...] O, da!... Čuje ih ona. Čuje ih ona od sinoć. Ta oni joj hodaju po mislima. I ulaze u san!...“.

Takvih se primjera može pronaći i u druga dva romana:

- Koraci... Još uvijek... Kao da netko odlazi, ali ne će da ode. Koraci, koraci... sve dalje. Ah! Kako sam ih mrzio u taj čas. Znao sam, čiji su. Shvaćao sam pomalo, kako nastaje mržnja... (*Tako svršava*);

- Inka je iznad toga, da netko ide za njom! – Ona je mnogo više. Nije li je vrijeđao svaki onaj korak koji, koji je koraknuo za njom?... Nije li je umirio?! (*Sentimentalna reportaža*)

18 Usp. S. KORAĆ, *n. dj.*, str. 345.

19 HANS ROBERT JAUS, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978., str. 427.

Remeti u romanima nije bila osnovna nakana konstruirati neobične obiteljske priče, već je, pokazavši izražen smisao za poetiziranjem naracije, romane uzdigao na jednu višu razinu, dajući im posebnu estetsku vrijednost. On je

...pjesnik finog kova, tanahne osjećajnosti i rafiniranog ukusa; on je prozaist koji privlači i pridobiva naklonost izbirljivog čitača. Nije fantast, iako je tkač snova; nije ni frazer, iako je sanjar suptilnog tkiva; nije ni nadrealist, ali je možda djelomično spiritualist; no proza mu ima čvrstu realističnu osnovicu. Remeta je filigranist jezika i proze jer profinjeno stvara ugođaj krcat lirskom toplinom i uvjerljivošću.²⁰

Unoseći u svoje retke poetski senzibilitet, on istovremeno djeluje i kao pjesnik i kao prozaik. Svoje romane tako mjestimično dovodi u blisku vezu s lirskom pjesmom, nudeći pritom niz neobičnih, ali zadivljujućih lirskih strujanja. O tome, koliko je svoje romane isprepleo poetskim pasażima, dovoljno govori i jedan dio *Sentimentalne reportaže* koji čitatelja uvodi u cjelovit lirski zapis, a u kojem stoji:

*U to je večer prešla u mjesečinu.
Modrikasto sumračje u sjenkama.
Modrikasto sumračje na vrhu čempresa.
Kliktaji čovjeka i ptica u baščama...*

Iza takvih redaka krije se svo bogatstvo „nesputane subjektivnosti koja probija krute generičke sheme“²¹. Takvu literarnu praksu dodatno naglašava i uporaba zanimljivih poetizama, odnosno riječi za koje bi se moglo kazati da su dio fonda poetskoga stila, a takvi su primjerice izrazi: šušanj, šapti, sanje, plašnja i drugi.

Ton Smerdel govori o Remetinu poetilističkome načinu pisanja, a njegov poetilizam „rastače epsko jedinstvo u korist impresije, ugođaja, fiksiranja psiholoških stanja“²². Kao primjer takva postupka u kojem je naglašena lirika trenutka, može se navesti jedan ulomak iz romana *Grieh*:

---

20 IVO BALENTOVIĆ, „Rubom Remetine proze“, B. DONAT, *n. dj.*, str. 72.

21 *Isto*, str. 217.

22 KREŠIMIR NEMEC, *Povijest hrvatskog romana 1900. – 1945.*, Znanje, Zagreb, 1998., str. 256. – 257.

Katja gotovo osjeti, kako se zemlja nagnu u noć. Kao udes... A njoj se činilo, da će ova noć biti drugčija. U čemu? To nije ni važno. Ona to stoga i ne zna. Možda bez tih misli...

Ona ustade i pođe u dvorište. Zaista je bila primietila, da večer još uvijek drži nad njom kupove misli, i neka neobična raspoloženja. Htjela je odvojiti dušu od toga. Izašla je zato u dvorište, da se malo prošetala.

Božidar sada sigurno sjedi sam. U zatvoru. U uglu. I tup. On sjedi. Visoko gore poviše njega je rešetkast prozor. Nebo mu dolazi samo izkosa i oštro. A možda mu i ne dolazi...

Ovdje svakako treba naglasiti da on u svome izrazu ne slijedi uvijek zadane norme, no to je s jedne strane opravdano ako znamo da književnoumjetnički stil, u odnosu na ostale stilove, zadržava dozu slobode prema normama standardnoga jezika. To se u romanima posebno uočava u neuobičajenom redu riječi u pojedinim rečenicama. Remeta svjesno i namjerno poseže za inverzijom, a s obzirom na to da je književnoumjetnički stil najposebniji i najslobodniji, onda se može zaključiti da se sve ono što je u tekstu namjerno uporabljeno, ne smatra pogrešnim.²³

Inverzija u romanima nije slučajna pojava, već je njome na određenim mjestima postignuta ritmičnost, odnosno ostvaren je snažniji auditivni doživljaj teksta:

- „Kako je dobra mati!... Ona to čini *mene radi*, jer vidi kako ja strepim nad Dešom, kao nad staklenom posudom, koja bi se mogla razbiti...!“ (*Tako svršava*);

- „Inka je hitila u školu, a kraj nje je prolazio roj ljudi, *kojih sudbine nisu je zanimale*.“, „*Oči Denine*, mutne poput bare, prodirale su negdje neodređeno izkaćući zbog jačine misli iz svojih šupljina.“, „Nije nikako mirna njegova savjest.“ (*Sentimentalna reportaža*).

Zaključak

Zvonimir je Remeta iznimna i nadasve zanimljiva književna pojava u hrvatskome literarnom životu, poglavito onome između dva svjetska

23 Vidi ANĐELA FRANČIĆ – LANA HUDEČEK – MILICA MIHALJEVIĆ, *Normativnost i više-funkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 233.

rata. Često sputavan u biološkoj i književnoj egzistenciji, jedno vrijeme nepravedno izbrisan iz povijesti nacionalne književnosti, a samim time otet sudu čitateljstva i književne kritike, za svoj je rad ipak dobio zaslužna priznanja i zavidne državne nagrade. Premda o njemu govorimo kao o piscu koji je, prisilno onemogućen u svome stvaralačkom naponu, književnu karijeru naglo prekinuo nakon petnaestak godina aktivnoga pisanja, iza sebe je ostavio estetski vrijedna ostvarenja te izgradio prepoznatljiv pripovjedački i stilski postupak.

U njegovim ga romanima čitateljska javnost upoznaje kao predstavnika psihološkoga realizma odnosno kao tvorca modernoga objektivizma, čije je pero stalno uprto u životnu zbilju prosječne građanske obitelji. No, prikazujući odreda obiteljski kompleks u svojim romanima i zagledan u obiteljsku svakodnevicu odabrane obiteljske zajednice, on prije svega čitatelju nudi panoramu unutarnjega, psihološko-emocionalnoga svijeta članova te zajednice, razgolićujući pred njim guste spletove njihovih misli i osjećaja. Remeta se u svome stvaralaštvu poslužio naoko jednostavnom, svakidašnjom građom, ali je tu istu građu na poseban način umjetnički obradio i tako, vlastitim stvaralačkim postupkom, stvorio specifičan tip romana.

Remeti je kao polazna točka u svim spomenutim romanima poslužio život određene obiteljske zajednice koja je stavljena na kušnju i u kojoj su poremećene temeljne vrijednosti. Radnju svojih romana on sažima na poprilično ograničen prostor, a članove tih zajednica prikazuje kao književne antijunake, kolebljive i bezvoljne u sudaru sa stvarnosti. Tradicionalnu romanesknu tehniku, koja podrazumijeva kronološko nizaње događaja, zamijenili su raspršena radnja i razoren vremenski slijed priče.

Radnju svojih romana Remeta često gradi na dvije strukturalne razine. Na jednoj je prikazana prostorna realnost, okrutna svakodnevica u gradskoj sredini koja je često zaražena psihozom nadolazećega rata, a na drugoj je predstavljen unutarnji, imaginarni i tjelesno neopipljivi prostor, potreban za analizu misli i osjećaja njegovih likova. Zgode iz vanjskoga, dakle realnoga prostora, postaju manje važne pa se sva pažnja premješta u svijest ili pak podsvijest lika.

Zahvaljujući takvu postupku, fabula je, lišena dinamičnosti i aktivteta, izgubila na svojoj snazi te više ne predstavlja važan konstitutivni element romaneskne strukture. Umjesto uobičajenoga prikazivanja događaja, prednost je tako dobilo opisivanje psihološkoga stanja pa se, zaobišavši linearno pripovijedanje, Remeta orijentira prema složenoj unutarnjoj stanju svijesti. Izvanrednom psihološkom analizom on prodire u kompleksan duševni život svojih likova, prikazuje njihovu tjeskobu i egzistencijalnu osamljenost, a takav tematski odabir zahtijeva i odgovarajuće narativne postupke odnosno različita sredstva jezičnoga izraza: slobodni neupravni govor, unutarnji monolog, tehniku struje svijesti, specifičan dijalog i drugo.

Gradeći korpus svojih romana, Remeta je pokazao naglašen osjećaj za poetiziranje naracije i metaforičku ekspresivnost pejzaža. Objektivna, vanjska stvarnost kod njega je uvijek u neraskidivoj vezi s unutarnjim intenzitetima likova, što će reći da sve boje tamnih tonova u romanima upućuju na turobna duševna raspoloženja. On dojmljive opise pejzaža stapa s olovno teškom atmosferom obiteljske zajednice, a to znači da pejzaž ima funkciju krepuskularnosti.

Težnja za postupkom lirizacije proze uočava se naglašeno u međuratnoj književnosti zapadnoeuropskoga kruga, a u hrvatskoj književnosti taj književni postupak zamjetan je od sutona realističke prozne produkcije. Svojim se pripovjedačkim postupkom Remeta uključio u moderna europska književna gibanja. On se snažno dotaknuo modela stvaralaštva koji je, kao predstavnik psihološkoga realizma, u svjetskoj književnosti naznačio F. M. Dostojevski. Remeta se dobrim dijelom naslanja na Dostojevskoga koji ne slijedi tradicionalni model pripovijedanja, već se zanima za sadržaje svijesti svojih junaka, anticipirajući pritom postupak unutarnjega monologa.

Dosljedan u stvaralačkome postupku i tematsko-motivskim preokupacijama, Zvonimir je Remeta u razdoblju između dva svjetska rata izgradio prepoznatljiv model romana, a estetskom vrijednošću svojih djela, unatoč nepravdi jednoga vremena, zaslužio je ugledno mjesto u povijesti hrvatske književnosti.

Literatura

- BALENTOVIĆ, IVO, „Rubom Remetine proze“, DONAT, BRANIMIR (ur.), *Književna kritika o Zvonimiru Remeti*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2007.
- DONAT, BRANIMIR (ur.), *Književna kritika o Zvonimiru Remeti*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2007.
- EDEL, LEON, *Psihološki roman*, Kultura, Beograd, 1962.
- JAUS, HANS ROBERT, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978.
- KORAĆ, STANKO, *Hrvatski roman između dva rata 1914-1941*, RAD JAZU, Zagreb, 1972.
- LEŠIĆ, ZDENKO, *Jezik i književno djelo*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 1982.
- LODGE, DAVID, *Načini modernog pisanja*, Globus – Stvarnost, Zagreb, 1988.
- KREŠIMIR NEMEC, „Poetika lirskog romana“, *Forum*, Zagreb, god. XXVIII. (1989.) knj. 58., str. 209. – 217.
- NEMEC, KREŠIMIR, *Povijest hrvatskog romana 1900 – 1945*, Znanje, Zagreb, 1998.
- NEMEC, KREŠIMIR, *Pripovijedanje i refleksija*, Izdavački centar „Revija“, Osijek, 1988.
- PAVLETIĆ, VLATKO, *Poetika korelacija. Sveopća mreža odnosa*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- SEPČIĆ, VIŠNJA, *Klasici modernizma*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.
- VISKOVIĆ, VELIMIR, *Umijeće pripovijedanja*, Znanje, Zagreb, 2000.